

УДК 338.516.4 (.003.13)

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ТОВАРНОГО РИНКУ –
ВІДТВОРЮВАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ
ТА ВИМІРЮВАННЯ**

Лисюк В.М.

У статті представлена аргументована авторська концепція щодо визначення: поняття, економічної сутності та кількісного вимірювання показників ефективності та ефекту товарного ринку. При цьому авторська концепція базується на відтворювальній спроможності ринку, тобто його спроможності генерувати і накопичувати відтворювальні ресурси та спрямовувати їх на активізацію відтворювальних процесів на ринку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відомий американський вчений Ноам Хомський ще у 2008 році визначав, що: «причиною світової фінансової кризи є неефективність ринку» [1].

Аналізуючи наслідки світової фінансової кризи, на відміну від більшості аналітиків, які вбачали її причини у руйнуванні іпотечної піраміди, яке почалось з США, Хомський вважав, що коріння кризи знаходяться значно глибше. Хоча не в останню чергу їх слід шукати і в фінансовій лібералізації останніх 30-ти років, що призвела до неефективності ринкових відносин, яка полягає в перекладанні збитків (зовнішніх ефектів) корпорацій при укладанні угод на суспільство, тобто споживачів. Звідси на ринках виникають певні дестабілізаційні негаразди – інфляція, скорочення внутрішнього виробництва, яке виводиться за кордон у більш сприятливі країни з меншою трудовою вартістю і, відповідно, скорочення зайнятості, підвищення кредитних ставок тощо. Таке становище призвело до неефективності функціонування у першу чергу товарних ринків

Неефективність ринків розповсюджується на всі сфери економіки, хоча, у першу чергу, проявляється на фінансових ринках. Це стало приводом для застосування, на нашу думку, неефективних механізмів регулювання – грошовому накачуванню фінансової сфери. Під впливом могутнього фінансового лобі значні державні кошти спрямовуються на підтримку фінансових установ.

За прикладом США ці інструменти стали застосовувати в Європі та в інших країнах. Практика показала, що очікуваної мети таке регулювання не досягло, а навпаки, воно сприяло більш активному перекачуванню ресурсів з реального сектора економіки у фінансовий. Сполучені Штати, Європа і інші, більш-менш, потужні країни світу значно не постраждали від цих механізмів, а от менш потужні країни, серед яких і Україна, досить вразливо відчували наслідки кризи.

У своїх дослідженнях автор статті погоджується з висновками Хомського і вважає, що застосування більш ефективних механізмів боротьби з

економічними кризами, має базуватись на підвищенні ефективності, в першу чергу, аж ніяк не фінансових, а навпаки, товарних ринків, що складають реальний сектор економіки. Ця авторська концепція базується на тому, що саме товарні ринки є тією структурною складовою економіки, яка генерує та накопичує ресурси (фінансові, трудові, матеріальні та виробничі) економічного розвитку [2, с. 82-90; 3]. Тому нагальною проблемою постає визначення ефективності функціонування саме товарних ринків з точки зору їх спроможності ресурсного забезпечення економічного розвитку.

Аналіз проблеми. Існують різні методики визначення ефективності функціонування економічних систем. Так, для мікроекономічних систем (підприємств) вони розроблені достатньо детально та включають низку показників як ресурсної (продуктивність праці, матеріаловіддача, фондівіддача та ін.), так і загальної ефективності (рентабельність продукції, виробництва, капіталу тощо). Для оцінки ефективності макросистем використовують показники рівня економічного розвитку країни: середньодушовий ВВП, структура економіки за видами діяльності, середньодушове виробництво продукції, рівень і якість життя населення тощо. Водночас методологія оцінки ефективності мезоекономічних систем, зокрема, для нашого випадку товарних ринків як структуроутворюючих та ресурсовідтворюючих одиниць національної економіки, знаходиться на стадії розробки.

Загальновідомі показники ресурсної та загальної ефективності, які дають достатньо повну оцінку ефективності діяльності підприємств, для виміру ефективності мезосистем використовуються не так інтенсивно принаймні з двох причин. По-перше, специфічні властивості систем вищого рівня ієрархії обумовлюють необхідність розробки нових показників, здатних об'єктивно оцінити дані властивості. По-друге, розвиток мезосистем (товарних ринків) підпорядкований, у першу чергу, економічним інтересам держави та суспільства.

Відтак, агрегований показник ефективності товарних ринків має бути спрямований на оцінку ступеню реалізації державних економічних інтересів, навіть якщо сукупна дія регуляторних заходів знижує рівень рентабельності окремих суб'єктів ринку. Таким чином, виникає об'єктивна необхідність обґрунтування та розробки теоретико-методичних засад оцінки ефективності функціонування товарного ринку як мезоекономічної системи.

Загальна дефініція «*ефективність*» (у перекладі з латинської – дієвий, продуктивний, що дає результат) «.....виступає, як індикатор розвитку та є його найважливішим стимулом» [4, с.208]. «Як економічна категорія ефективність дає єдину якісно-кількісну характеристику результативності господарювання» [5, с.508].

Економічну сутність дефініцій «ефективність» учені інтерпретують по-різному, а саме: 1) вибір та досягнення цілі; 2) раціональне використання ресурсів; 3) співвідношення результату з витратами;

4) ступінь реалізації планових показників; 5) результат управлінської діяльності [6, с.122].

Представниками цільового підходу ефективність визначається, як «правильний вибір цілей, на яких фокусується вся енергія» або ж, спрямованість на досягнення цілі. Енциклопедичні інтернет-ресурси поєднують цільовий і ресурсний підходи, інтерпретуючи ефективність як «продуктивність використання ресурсів у досягненні певної цілі». Представники ресурсного підходу акцентують увагу на економічних ефектах у площині оптимального використання ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових), виробництві товарів за найменших витрат ресурсів, отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів [7].

У такому ж аспекті американський вчений Баррі Коммонер вважав, що існує певна залежність між обсягами споживання енергії та національного продукту. На прикладі США він довів, що вартість продукції, доданої промисловою обробкою, і споживання енергії експоненціально зростають, але різними темпами. Причому, превалюють темпи росту енергетичного споживання. На цій підставі ним виведена залежність:

$$P = K \times G \quad (1)$$

де P – річний обсяг споживання всіх видів енергії;
 G – річний обсяг товарного виробництва;
 K – показник відношення P до G [8, с.14-16].

Отже, цю формулу можна записати інакше:

$$K = P / G \quad (2)$$

У такій трактовці K виступає як показник ефективного використання енергії при виробництві товарів. А у нашій трактовці його можна застосувати, як показник оцінки ефективності товарного ринку, на якому виробляється й обертається даний товар.

Ресурсний підхід пропагує міжнародний стандарт ISO 9000:2005, який визначає категорію ефективності як зв'язок між досягнутим результатом і використаними ресурсами.

Учені С. В. Мочерний, П. Т. Саблук, В. Г. Андрійчук, Б. А. Райзберг й інші, дотримуються класичної позиції і вважають, що ефективність (\mathcal{E}) – це відношення результату (P), або ефекту ($\mathcal{E}\phi$) до витрат (B) на його отримання, тобто: $\mathcal{E} = \mathcal{E}\phi / B$.

Існують й інші трактування, наприклад, відношення цінності результату до цінності витрат [5, с. 508].

Учені Інституту економіки та прогнозування НАН України розглядають проблему ефективного функціонування галузевих (товарних) ринків лише з позиції їх результативності, тобто ефекту [9, с.281; 10]. Таке обмежене сприяння ринкових процесів засноване лише на дії саморегулюючих механізмів розвитку ринків і не передбачає врахування зовнішніх впливів (регулювання та витрат) щодо стимулювання відтворювальних процесів.

Результати дослідження. Аналізуючи різні теорії та підходи щодо визначення ефективності ринків, можемо їх розподілити на 4-и напрямки, а саме:

1. Ресурсний (або технологічний) підхід до визначення ефективності товарного ринку.

В цілому, реалізацію ефективності будь-якої системи господарювання можна розглядати в двох аспектах (напрямах): технологічної (чи технічної) та аллокативної (економічної) ефективності.

Технологічний шлях ефективності дозволяє господарюючому суб'єкту досягати кращих результатів за рахунок використання меншої кількості фізичного ресурсу, зокрема енергії, на одиницю виробленої продукції. Проте, враховуючи різноманітність способів виробництва (технологій), не всі види діяльності піддаються порівнянню за критеріями технологічної ефективності. Економічна ж ефективність досягається за рахунок раціонального розміщення і використання доступних ресурсів, тобто за рахунок мінімізації витрат на виробництво. В аспекті економічної (аллокативної) ефективності, усі господарюючі суб'єкти піддаються порівнянню, незалежно від конкретних технологій, що використовуються ними для виробництва товарів або послуг.

З позиції ринкової теорії, найвища економічна ефективність може бути досягнута за умов, що ресурси споживання (товари, послуги) розподіляються через ринок, і при цьому на ринку досягнутий такий стан, при якому неможливо поліпшити забезпеченість ресурсами одного зі споживачів, не погіршуючи при цьому забезпеченість іншого (ефективність Парето).

Теоретично така ситуація може виникнути лише тоді, коли виробництво товарів (послуг) здійснюється при мінімальних витратах, а кінцева продукція реалізується за такими доступними цінами, рівень яких стимулює споживачів фактично за неї платити. При цьому ціна ніколи не перевищуватиме рівень реальних витрат на додаткову одиницю продукції, з урахуванням досить прийняттого рівня прибутку, з тим, щоб у підприємця залишався стимул інвестувати капітал у виробництво такої продукції ("граничних витрат"), але не більше [9,10].

2. Суб'єктний підхід до визначення ефективності товарного ринку полягає у визначенні усередненого агрегованого показника ефективності суб'єктів релевантного ринку:

$$\mathcal{E}_p = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \mathcal{E}_i, \quad (3)$$

де \mathcal{E}_i – ефективність функціонування i -го господарюючого суб'єкту;
 n – кількість суб'єктів на ринку.

При чому, в якості критерія ефективності функціонування ринкового суб'єкту можливо застосовувати існуючий показник, наприклад, рентабельність (R), тоді:

$$\mathcal{E}_p = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n R_i, \quad (4)$$

Універсальність цього показника полягає в тому, що його можливо розраховувати по кожному сектору ринку, а також співвставляти його

значення на інших ринках. Це дає певні перспективи подальшого аналізу [13, 14]. Наприклад:

$$\overline{R_1} \times \overline{R_2} \times \overline{R_3} \times \dots \times \overline{R_i} \quad \text{або} \quad \overline{R_i} \times \overline{R_{i+1}} \times \overline{R_{i+2}} \dots \quad (5)$$

Але такий підхід не враховує всі відтворювальні на ринку процеси, зокрема логістику, тобто процеси товароруху та товарообмінну між суб'єктами ринку.

3. Конкурентний підхід. У теорії ринкової економіки конкуренція і ринок нероздільні і стверджується, що без конкуренції ринок неефективний і вимагає регулювання. Тому і дослідження проблеми ефективності ринку, як методологія не може обійти проблеми аналізу конкуренції на ньому.

Конкуренція ринкових сил вважається фундаментальним рушійним чинником розвитку економіки, а її забезпечення – одним з ключових політичних і функціональних завдань побудови державних правових систем ринкового типу та одним з центральних економічних інтересів суспільства.

Позитивний вплив конкуренції на ефективне функціонування економіки загально визнано і відображено в численних роботах економістів-теоретиків.

Найбільш очевидними економічними результатами конкурентного впливу на ринок, вважаються:

- ефективний перерозподіл ресурсів між суб'єктами господарювання, при якому ефективніший бізнес дістає доступ до ресурсів і частку ринку;
- доцільний відбір найбільш ефективного бізнесу, здійснюваний в процесі конкуренції, в результаті якої неефективні підприємства вимушені згорти свою діяльність через неефективне витрачання ресурсів.

Певний резон в цьому є, але, правда, при цьому слід додати, що такий перерозподіл ресурсів без відповідної інституціональної бази, що регламентує його, і контролю з боку держави (суспільства) має, найчастіше, результатом монополізацію ринків та усієї економіки і, як наслідок, призупинення її розвитку. Особливо це спостерігається в слаборозвинених країнах, у тому числі і в Україні, коли олігархічний капітал, що формується таким шляхом, виводить засоби з відтворювального процесу на внутрішніх ринках, концентруючи їх за кордоном.

Проте, теорія і досвід розвинених країн стверджують, що на макроекономічному рівні конкуренція сприяє неухильному зростанню продуктивності праці і відтворенню капіталу. Тут досить наочним є приклад Норвегії, яка надає доступ ефективним добувним компаніям до розробки і видобування нафтових ресурсів на шельфі при суворому контролі та врахуванні державних інтересів.

У цьому плані важливим макроекономічним показником позитивного впливу конкуренції на розвиток ринків є підвищення продуктивності за рахунок інноваційного розвитку виробничих процесів. Так, нові компанії, змагаючись за ринки, активніше йдуть на ризик застосування нових технологій, ніж підприємства, які використовують традиційні технології.

Але слабкість такого підходу полягає в тому, що сьогодні наукою не встановлено функціональний зв'язок між рівнем конкуренції на ринку та ефективністю його функціонування.

4. Цільовий, або відтворювальний підхід (авторська пропозиція).

Ефективність функціонування економічної системи згідно цього підходу визначається ступенем реалізації її цільової функції. У нашому випадку (товарні ринки), ми визначали, що цільова функція їх функціонування полягає у максимізації доданої вартості, яка утворюється на ринку. Опираючись на те, що додана вартість є ресурсним потенціалом економічного розвитку економічної системи (товарного ринку), тобто ресурсом відтворювальних процесів, відносний показник сумарної доданої вартості, яка утворюється на ринку, у співставленні з витратами, завдяки яким утворюється ця додана вартість, може бути показником ефективності товарного ринку.

Попередні наші дослідження показали, що метою такого складного економічного організму, як товарний ринок, є відтворення ресурсів для економічного розвитку [1, 2]. А оскільки, економічний розвиток відбувається тільки через механізми розширеного відтворення, то для того, щоб ці механізми працювали, їм необхідні відповідні ресурси. Нами доведено також, що фінансово-економічні ресурси функціонування відтворювальних механізмів утворюються у складі валової доданої вартості (ВДВ), звідки шляхом цілеспрямованих відрахувань вони можуть накопичуватись з подальшим розподілом за відповідними напрямками економічного розвитку (інвестування). Чим їх (ресурсів) більше, тим при відповідному об'єктивному управлінні ними, інтенсивніше буде відбуватись розвиток. Отже, метою функціонування товарного ринку є максимізація ВДВ, тобто $f(D) \rightarrow \max$.

Якщо розкрити складові доданої вартості, що є аргументом цієї функції, то отримаємо наступне: $f(D) = \sum_{i=1}^n D_i$, де D_i – сумарна додана вартість i -го сектора товарного ринку, яких у класичному варіанті – 4, а у розверненому (продовженому) ринку може бути й більше [1 с. 96-98].

Далі, підставляючи у формулу складові, що утворюють додану вартість: $D = Z + A + P + \Pi$, де Z – зарплата, A – амортизація, P – рента, Π – прибуток, отримаємо:

$$f(D) = \sum_{i=1}^n (Z_i + A_i + P_i + \Pi_i) = \sum_{i=1}^n Z_i + \sum_{i=1}^n A_i + \sum_{i=1}^n P_i + \sum_{i=1}^n \Pi_i. \quad (6)$$

Розглянемо економічний зміст складових доданої вартості, які виступають, як ресурси її приросту, тобто розширеного відтворення.

Z – зарплата – це ресурс відтворення робочої сили (трудового потенціалу) в одночас її зростання призводить з одного боку до зростання попиту на ринках, а з іншого – бюджетних надходжень за рахунок нарахування на зарплату та прибуткового податку;

А – амортизація, накопичення амортизаційних нарахувань у вигляді амортизаційних фондів створює ресурсну базу для ремонту, оновленню та амортизації основних виробничих фондів, тобто їх відтворення;

Р – рента – це фінансовий ресурс відтворення природних ресурсів, розвиток інститутів рентних платежів створює сприятливі умови для відтворення природних ресурсів, що є неодмінною вимогою сталого розвитку;

П – прибуток – ресурс відтворення виробничих фондів, збільшення прибутку, як економічної категорії слугує не тільки задоволенню економічних підприємницьких інтересів та ресурсною базою інвестиційних накопичень для розширеного відтворення виробництва, а також надійною базою бюджетного поповнення через податок на прибуток.

Такі авторські висновки знаходять підтвердження у роботах інших дослідників [15, 16].

Але, згідно класичного визначення ефективності її значення, розраховуються, як співставлення результату (ефекту) $(ВДВ)_p$ до витрат $(В_p)$, тобто формула ефективності у класичному підході має такий вигляд:

$$\mathcal{E}_p = \frac{\mathcal{E}_\phi (ВДВ)_p}{В_p} \quad (7)$$

Визначившись з чисельником цієї формули, зазначимо, що найбільш проблемним питанням при її обчисленні, є визначення економічної сутності та складу знаменника, оскільки, як показує аналіз, деякі його структурні елементи одночасно входять і до складу чисельника. Сутність питання полягає в тому, що виокремлення з загальної суми витрат, які несуть господарюючі суб'єкти даного товарного ринку, саме тих, які пов'язані з реалізацією мети функціонування ринку, тобто цільової його функції або валової доданої вартості, потребує досконалого обґрунтування. Крім того, до витрат, що спрямовані на підвищення ефекту ринку (максимізацію ВДВ), слід віднести і державні витрати (ДВ), а саме: державні інвестиції, субсидії, державні гарантії тощо.

Слід зазначити, що зі всіх складових доданої вартості, на цій підставі, до знаменника може входити лише та їх частина, яка повертається у відтворювальний процес, як механізм збільшення доданої вартості наступного відтворювального циклу. До таких відносяться: реінвестована амортизація (РА) – ті амортизаційні відрахування, які йдуть на оновлення та модернізацію виробничих фондів; реінвестована рента (РР) – рентні відрахування (оренда), які повертаються у відтворювальний цикл шляхом відтворення природних ресурсів; реінвестований прибуток (РП) – частина прибутку, яка повертається у відтворювальний цикл у вигляді інвестицій для оновлення чи модернізації виробничих фондів. При цьому ми вважаємо, що заробітна плата (ЗП), може повністю входити до структури витрат, оскільки вся вона спрямовується на відтворення такого важливого ресурсу, як робоча сила.

Таким чином, знаменник формули буде мати вигляд:

$$ВР = (З + РА + РР + РП) + ДВ, \quad (8)$$

а вся формула ефективності виглядає таким чином:

$$\mathcal{E}_p = \frac{З + А + Р + п}{(З + РА + РР + РП) + Дв}. \quad (9)$$

Висновки. Авторська концепція підходу до визначення та обчислення ефективності товарного ринку, по-перше, базується на класичному уявленні про ефективність, як економічну категорію.

По-друге, запропонований підхід не протирічить, а навпаки, підтверджує погляди прибічників ресурсного підходу до визначення ефективності, оскільки враховує процеси ресурсовідтворення на товарних ринках.

По-третє, запропонована концепція узгоджується також з поглядами представників цільового підходу, оскільки, згідно нашого визначення, під поняттям ефекту товарного ринку (чисельник розрахункової формули (6)), розуміється ступінь реалізації його цільової функції, а під витратами (знаменник – формула (8)), розуміється ступінь суспільних ринкових зусиль (витрат), які несуть суб'єкти ринку вкупі з державою для отримання ефекту (результату).

Переваги запропонованого підходу полягають і в тому, що він враховує внесок у процес відтворення ресурсів всіх учасників ринку і їх економічні інтереси і може бути дієвим інструментом підвищення ефективності функціонування національних товарних ринків і відповідно орієнтиром їх розвитку.

Література:

1. Ноам Хомский Причина мирового финансового кризиса – неэффективность рынка / Хомский Н. – Бизнес 42/20 №10. – 2008. – С. 12-13.
2. Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков В.М. Лысюк – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2011. – 225 с.
3. Лысюк В.М. Відтворювальна функція товарних ринків / В.М. Лысюк // Економічні інновації. – Інноваційний інструментарій розвитку господарської діяльності. – Зб. наук. праць. ІПРЕЕД НАНУ. – Вип. 42. – Одеса, 2011. – С. 140-149.
4. Момот О. І. Про сутність понять «ефективність» та «результативність» в економіці / О. І. Момот, А. О. Демченко // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3 (33). – С. 207-210.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. / Ред. кол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 864 с.
6. Нікішина О.В. Ефективність інтегрованого товарного ринку: категоріальний аналіз і методи оцінки: тези доп. / О.В. Нікішина// Матеріали наук.-практ. конф. «Економіка: реалії часу і перспективи», 20-21 лютого 2014 р. Одеса. – Т. I. – С. 122-125.
7. Райзберг Б. А. Подходы к оценке результативности государственного управления /Б. А. Райзберг // Экономист. – 2010. – №8. – С. 73-74.
8. Коммонер Б. Технология прибыли / Барри Коммонер. – М. : «Мысль», 1976. – 111 с.

9. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.; за ред. д-ра екон.наук, проф. В.О.Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 640 с.

10. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / За ред. д-ра екон. наук, проф. В.О.Точиліна; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 512 с.

11. Алиев У. И. Некоторые проблемы оценки эффективности бюджетных расходов / У. И. Алиев // Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – № 46 (181). – С. 27-31.

12. Полянская Э. В. Оценка эффективности региональных целевых программ как инструмента управления развитием экономических систем / Э. В. Полянская, А. В. Калинина // Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – № 47 (182). – С. 27-31.

13. Лисюк В.М. Теоретико-методологічні основи відтворювальних циклів в сучасній ринковій економіці / В.М.Лисюк: Зб. наук. праць «Економічні інновації». – № 52. ІПРЕЕД НАНУ – Одеса, 2013. – С. 21-31.

14. Лисюк В.М. Цільова модель ресурсного забезпечення сталого розвитку економіки / В.М. Лисюк: Зб. наук. праць «Економічні інновації». – № 53. ІПРЕЕД НАНУ – Одеса, 2013. – С. 151-160.

15. Булыга Р. Добавленная стоимость как целевой критерий / Р. Булыга, П. Кохно // Экономист. – 2007. – № 10. – С. 68 – 76.

16. Плышевский Б. Теоретические проблемы анализа прибавочного продукта / Б. Плышевский // Экономист. – 2013. – № 9. – С. 58 – 69.

17. Дані підрозділу статистики ООН. National accounts main aggregates database [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp>.

Abstracts

Lysyuk V.

The efficiency of the goods market – reproductive approach to definition and measurement

The article presents the author's reasoned concept for determining: the concept, the economic substance and quantitative measurement of the effectiveness and effects of the commodity market. At the same time author's concept is based on the reproductive capacity of market is its ability to generate and accumulate reproductive resources and to direct them to enhance reproductive processes in the market.